

“העוד אבי חי?!”

תגובה למאמרה של אפרת יעקבסון במגדים יד

אפרת יעקבסון¹ סוקרת במאמרה באופן מאלף כמה מפרקי התוכחה בתנ"ך, כרקע לתיזה המרכזית שלה כי דברי התוודעותו של יוסף אל אחיו נועדו להוכיח את האחים על חטאם ולהשלים בכך את תהליך חזרתם בתשובה. הדברים האלה, השאובים מפירושו של הנצי"ב, ראויים למי שאמרם, אך קשה לקבלם כפשוטו של מקרא. אמנם חז"ל (בראשית רבא, צ"ג, י) הבינו את בהלתם של האחים כחוסר אונים מוסרי מול עצמת התוכחה שבדברי יוסף, אך יש להבדיל בין תגובת האחים לדברי יוסף ובין כוונתו של יוסף עצמו.² לדברי הכותבת: "אין לפרש את החלטתו להתגלות אליהם כאי יכולת להתאפק אלא כפרי תכנון מדויק". אך דומני שכל קורא ולומד מרגיש את השפעת התרגשותו של יוסף על סגנון דבריו, ורושם זה אף מתאשש מהתבוננות מדוקדקת בלשון הכתוב. אפשר אף שחוסר יכולתו של יוסף להתאפק גרם לשיבוש תכניותיו ולחשיפת זהותו לאחים מוקדם מהמתוכנן,³ וקשה - ואולי בלתי אפשרי - להכריע בדבר.

פעמיים מצהיר יוסף בפני אחיו "אני יוסף". אך השוני בין שתי ההצהרות בולט לעין:

"אני יוסף העוד אבי חי?!"

"אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אתי מצרימה. ועתה אל תעצבו וכו'"

(בראשית, מ"ה, ג-ד)

המלה "אחיכם" יכולה להתפרש בדרכים שונות, ועשויה להביע התקרבות והתפייסות או להפך, תוכחה. מהמשך הדברים בהצהרתו השנייה ברור כי יוסף מתכוון להתפייסות ולא לתוכחה. אך מדוע השמיט יוסף מלה חשובה זו מקריאתו הראשונה?⁴ כאן סימן

¹ אפרת יעקבסון, "העוד אבי חי?" - המפתח להתנהגות יוסף, מגדים יד (סיוון תשנ"א), עמ' 27-31.
² עיין לדוגמה בפירושו של מירקין למדרש רבה במהדורתו (תל-אביב, תשמ"ו), חלק ד, עמ' 144: "באותה שעה התגלתה לשבטים בכל מעמיקה הרעה הגדולה שעשו לו" - ולא "גילה להם יוסף בכל מעמיקה וכו'". יש לציין כי גם חז"ל עצמם הציעו פירוש אחר לבהלתם של השבטים (בראשית רבא, צ"ג, ח), ולפיו "פרחה נשמתם" מהלם ההפתעה.

³ כך טען ישעיה כרמיאל בספרו המעניין "עם ספר בראשית", תל-אביב, תשמ"ה, עמ' 217. אם נאמץ את הגישה הזאת, ניתן רק לשער מה היה בכוונתו של יוסף לעשות בהמשך. שמא רצה למשוך את יעקב למצרים בעבותות של אהבה לבנימין לפני שהוא יתודע למשפחתו. אולי רצה יוסף - על פי שיטת הרמב"ן (בראשית, מ"ב, ט) - להביא לכך שאביו ישתחוה לו, ובכך יתגשם חלומו השני. במציאות, לא השתחוה יעקב ליוסף כשנפגשו, ואף ספק אם יש לראות בהשתחווייתו לפני מותו (בראשית, מ"ז, לא) הגשמה של החלום (עיין רש"י שם).

⁴ להשמטת המלה "אחינו" תפקיד חשוב אף בסיפור פילגש בגבעה, והיא עוזרת לנו - נוסף על מה שהעיר א' גולדנר (יעוינים בפרשת פילגש בגבעה), מגדים יד (סיוון תשנ"א), עמ' 42 - להבין את תגובתו ה' לשאלות ישראל באורים ותומים באותה פרשה.

להתרגשותו של יוסף, אשר שיבשה את ניסוח דבריו⁵. דבריו של יוסף בפעם השנייה מסוגננים וערוכים היטב, ומתקבל הרושם כי לפנינו נאום מוכן אשר יוסף שקד על הכנתו ימים ארוכים. הוא פותח במלה "אחיכם", המעידה על הקרבה השוררת - עדיין - בינו ובינם, ואת נימת התוכחה העלולה להשתמע מ"אשר מכרתם אותי מצרימה" הוא מבליע מיד בנאום שוטף, הפרש את עיקרי תורתו התיאולוגית. יזמתו של יוסף בנעוריו לחשוף בפני האחים את מה שהתגלה לו בחלומותיו על התכנית האלוהית הובילה לפירוד ולמעשי איבה איומים. ברם לאחר שהתברר כי גם לאותם מעשים עצמם יש חלק בהגשמת התכנית⁶, עשויה הזכרת ייעודו האלוהי של יוסף לאחד את האחים ולקרב את הלבבות. דבריו אלה של יוסף מהדהדים ביתר עוצמה אחרי שהאחים עצמם הבחינו ביד ה' הקובע את גורלם, עוד לפני שהתגלה אליהם יוסף (בראשית, מ"ב, כח; מ"ד, טז). יוסף אף מקדים לנאמו פנייה במלים רכות: "גשו נא אלי". כל מעשיו מחושבים לרכך את ההלם הפסיכולוגי והמוסרי הכרוך בחשיפתו לאחיו.

מה שונים דבריו הראשונים, הפורצים בסערת רגשות: "אני יוסף! העוד אבי חי?"! אין בדבריו כל ביטוי ליחס כלשהו בין יוסף לאחיו, ואף אין התייחסות למעשה המפריד ביניהם והרובץ על תודעתם ומצפונם - לא לחיוב ולא לשלילה. יש התייחסות לאדם אחד בלבד - "העוד אבי חי?" - אבי, לא אבינו! המלה "אבי" פותחת מחדש פצעים שהגלידו, של "וישראל אהב את יוסף מכל בניו... ואביו שמר את הדבר".

זאת ועוד: הרי האחים העידו לא פעם ולא פעמיים על היותו של האב בין החיים, ונקודה זו אף שימשה מוקד לנאמו הנרגש של יהודה. כיצד שואל יוסף לאחר מכן "העוד אבי חי?" שמא חושד בהם יוסף ששיקרו לו לאורך כל הדרך? לא יכלו האחים אלא להיבהל מדברי יוסף - לא משום התוכחה (המרומזת) שבהם, אלא משום שהם מבטאים חוסר הרגשת אחווה כלפיהם, הרגשה של יוסף כי רק הוא מתייחס לאביו וחשדנות של יוסף באמתות דברי האחים. נראה לי כי אף יוסף, האיש אשר "רוח אלהים בו", לא

⁵ דוגמה יפה לשיבוש הסגנון הנובע מהתרגשות יש לראות בדבריהן של הנערות השואבות המדברות אל שאול (שמו"א, ט', יב), ועיין דברי מדרש שמואל, פרשה יג, שם. דוגמות נוספות מביא ב' אופנהיימר בספרו הנבואה הקדומה בישראל (ירושלים, תשל"ג), עמ' 254 ואילך (ועוד קודם לכן במאמרו בספר עז לדוד, ירושלים, תשכ"ד, עמ' 295 ואילך).

⁶ הרמו בדברי יוסף כי השגחת ה' מסירה מכתפיו של האדם את האחריות למעשיו מצביע על בעיה תיאולוגית-מוסרית בתפיסתו של יוסף, ועיין בדברי הרמב"ן לבראשית, ט"ו, יד. תפיסה זו היא אופיינית ליוסף ומאירה רבים ממעשיו באור חדש ואכמ"ל.

⁷ הנצי"ב מפרש דיוק זה כרמז לאפשרות שהיעלמותו של יוסף עלולה הייתה לגרום למות אביו, וכבר קדמו בזה אברבנאל. לכאורה הבנה זו תואמת את דברי יהודה בנאמו לגבי בנימין (מ"ד, ל-לא), ואף את תגובתו של יעקב לשמועת אבדנו של יוסף ("כי אַרְדּוּ אֶל בְּנֵי אֶבֶל שְׂאוּלָה" - ל"ז, לה) ובשורת מציאתו ("ויתחי רוח יעקב אביהם" - מ"ה, כח). ברם על אף רמזי התורה כי יעקב באמת איננו "חיי" כל עוד יוסף נעדר, נראה לי כי אין להוציא את המלה "חיי" שבדברי יוסף ממובנה המילולי הפשוט. אברבנאל הרגיש בצורך שיש ליוסף לקרב את אחיו - לא להוכיחם - אך איננו יכול להסכים לפירושו ששאלת "העוד אבי חי" נועדה להיכנס עמם בדברים כדי שלא יתביישו ממנו, והוכחה לדבר היא תגובת האחים.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

התכוון מעולם להוציא מפיו משפט כזה, העלול רק להעמיק את הקרע בינו ובין האחים ולא לרפאו. והא ראייה: מיד התעשת יוסף, קירב אליו את האחים, ופתח בנאומו המתוכנן. לאור ההסבר אשר הצעתי לפסוקים האלה, מתברר הרקע לחששות האחרים לאחר מות יעקב (בראשית, נ', יד-כא). לכאורה, אחרי דבריו של יוסף "ועתה אל תעצבו וכו'" (מ"ה, ה) שוב אין מקום לחששותיהם של האחים, והלוא גם יוסף משיב לדבריהם המפוזרים בחזרה על עיקרי הדברים שכבר אמר להם בהתגלותו: "אלהים חשבה לטובה למען עשה כיום הזה להחיות עם רב".

נראה שחששותיהם של האחים נבעו מן המשקע העמוק שהשאירו דברי יוסף הראשונים. ודאי חששו האחים שמא דברי הפיוס של יוסף, המדודים והשקולים, אינם משקפים את עמדתו האמתית, וכי דווקא המלים שנפלטו מפיו בסערת רגשות הן הן המבטאות את המחשבות המקננות בסתר לבו. "אחרי קברו את אביו" (בראשית, נ', יד) רואים האחים "כי מת אביהם", וחוששים כי המחסום של "עוד אבי חי" הוא אשר מנע עד כה מעשה נקם. התורה רומזת לרקע חששותיהם באמצעות השימוש במלה הנדירה "ישטמנו". מתוך שש היקריות השורש ש-ט-ם בתנ"ך כולו, שתיים מופיעות בפרשתנו: "לו ישטמנו יוסף" (נ', טו), "וישטמהו בעלי חצים" (מ"ט, כג). הקשר ביניהן ברור: האחים חוששים שמא יוסף "ישיב לנו את כל הרעה אשר גמלנו אותו". הופעה שלישית בספר בראשית מאלפת יותר: "וישטם" עשו את יעקב על הברכה אשר ברכו אביו ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי" (בראשית, כ"ז, מא). שימוש של יוסף במלה "אביו"⁸ בדברו אל אחיו מהדהד באוזניהם לאחר שיוסף קובר את "אביו" (ולא "אביהם"), וזה מגביר אצלם את החשש שמא יוסף - כמו עשו לפניו - ישטם אותם כגמול לשנאתם אותו.

דברי יוסף הראשונים בהתגלותו הם אפוא ההפך הגמור מ"פרי תכנון מדויק". התפרצותו הרגשית של יוסף לא תאמה את תכנית הפיוס שלו עם אחיו, ואף זרעה את הזרע לחששות ולחשדות שקיננו בלב האחים לאחר מותו של יעקב. אין הפסוק שלנו מציג את יוסף כדמות נבואית, כאיש אלוהים המוכיח בשער ומחזיר את אחיו בתשובה, אלא כדמות טראגית, כאיש אמונה בודד אשר פרי תכנונו ועמלו נשטם מידי, בו ברגע שנראה היה כי הוא בהישג יד. ברגע הקריטי של איחוד ופיוס בין בני יעקב, הוחמצה השעה בגלל פרץ רגשות. החלקתו הלשונית של יוסף הייתה רבת משמעות בתולדות עם ישראל, שהרי הקרע שלא נתאחה בין האחים חזר והתגלע כקרע בין שבטי יהודה ואפרים, אשר יירפא רק בביאת גואל צדקנו.

⁸ אף עשו מרבה להשתמש במלה "אביו" בפרק כ"ז, ויש לזכור כי עשו - כמו יוסף - היה אהובו של אביו.